

Vrednote u kontekstu obiteljskog sustava

Josip Janković
Studijski centar socijalnog rada
Pravnog fakulteta
Sveučilište u Zagrebu

Prethodno saopćenje
UDK 316.356.2(497.5):177
Primljeno: veljača 1998.

Rad¹ je posvećen istraživanju vrednota u okviru obiteljskog sustava². Ispitivanjem 520 obitelji po regijama u predratnoj Hrvatskoj nastojalo se dobiti uvid u preferenciju općih i obiteljskih vrednota. Rezultati ukazuju da je naša obitelj, generalno uzevši, dobrih dijelom na pola puta između tradicionalne patrijarhalne i moderne, egalitarne vrijednosne orijentacije. Pokazalo se da postoje razlike među regijama tako da pojedine vrednote imaju različiti rang od jedne do druge sredine ovisno o zemljopisnim, povijesnim, migracijskim i svim time uvjetovanim, kulturnim posebnostima. No vidljiva je opća tendencija prema modernom-egalitarnom rasporedu vrijednosti u rasporedu njihove preferencije.

UVOD

Obitelj kao malu primarnu *face to face* skupinu, hijerarhiju njenih članova, njihovo ponašanje, ciljeve (pojedinačne i zajedničke), odnose u porodici³ i relacije obitelji kao posebnog entiteta i okoline, bez obzira radi li se o pojedinačnim ili odnosima s cjelokupnim nad-sustavima, moguće je upoznati samo ako su u set ispitivanih varijabli uključene i vrednote. Razloga za ovakvu tvrdnju ima puno. Vrednote u mnogo čemu određuju čovjeka u individualnom i općem smislu. Njima je prožet sav čovjekov svijet, njegovo sveukupno djelovanje, svaka individualna odluka, akcija, kao i stil života njegove zajednice kao izraz sveukupnog postojanja i djelovanja.

Dosljedno svemu ovome vrednote imaju posebno mjesto u znanostima koje se bave čovjekom - sociologiji, antropologiji, etnologiji, psihologiji i nizu drugih posebnih područja humanističkog znanstvenog kruga. One su dio svakodnevnog života od početka stvaranja ljudskog društva i ujedno potvrda iskoraka čovjeka iz biološkoga u socijalno.

Sustavno zanimanje za vrednote datira ot-kada i filozofska misao uopće pa je predmetom njenog bavljenja od postanka, ili bar otkada postoje pisani tragovi do danas.

U okviru suvremene znanstvene misli i metodologije one se najčešće promatraju kroz tri osnovna gledišta: statičko antropološko, socio-

¹ Ovaj rad je nastao je na osnovi rezultata istraživanja provedenog 1990/91. u okviru projekta *Akcijski pristup obiteljskoj zaštiti u razvoju zajednice*, kojeg je financiralo Ministarstvo znanosti Republike Hrvatske.

² Obiteljski sustav kao pojam još je od ranih osamdesetih godina poznat u našoj stručnoj i znanstvenoj literaturi, a u svjetskoj *family system* "širi je sustav (poput grupe, zajednice ili nacije) čiji je dio jedinka" (S. R. Sauber, L.L. Weeks & W.L. Buchanan, 1993), a označava obiteljsku skupinu kao poseban socijalni entitet i pojam te je u upotrebi još od ranih 60-tih godina (G. Bateson, 1956) i dalje preko brojnih autora (S. Minuchin, 1974; J. Gray, 1976; A. C. R. Skynner, 1981. i drugi) do danas. Tako se pojam obiteljski sustav u znanstvenoj literaturi na području psihologije, medicine-psihoterapije, sociologije, filozofije, komunikologije, socijalnog rada te niza drugih znanosti koristi široko pomazuci bolje razumijevanje ove za čovjeka, kao pojedinca i vrstu u cjelini, nezamjenjive društvene grupe.

³ Pitanje dvaju pojmova "porodica" i "obitelj" u literaturi je već obilato obrađivano i objašnjavano i to ne samo u području bavljenja porodicom i/ili obitelji, već su ga temeljito obradili i najeminentniji naši jezikoslovci. Prema brojnim autorima obitelj dolazi od staroslavenskog *obitel'* - samostan, stan (A. Gluhak, 1993) s tim da je slavensko "obitelj" u stvari posuđenica. Izvedena je od glagola *obitati*, *stanovati*, *obitavati*, što se smatra rusizmom prema ruskom - *obitat'*. Slično misle i drugi jezikoslovci (P. Skok, 1972) koji drže da ovaj pojam dolazi od praslavenskog *obitela*, fonetski - obitelja što znači *familia*, porodica i *coenobium*, manastir. Prema oba ova autoriteta u području našeg jezika, riječ obitelj ima slavensko, ali uvijek strano, rusko podrijetlo. No kako je ovaj pojam odavno prihvaćen i udomaćilo se u našem jeziku nikako ne dolazi u pitanje.

Porodica dolazi od porod, rod i ukazivala bi na krvnu povezanost za razliku od obitelji koja više ukazuje na zajedničko bavljenje. S tim u vezi moglo bi se riječ obitelj svrstati u toponimicke, a porodica u patronimicke pojmove, te tvrdnja o tome da je spor oko ova dva pojma, koja su u našem jeziku u upotrebi jednom kao sinonimi, a drugi puta kao pojmovi koji označavaju različite socijalne strukture (termin obitelj kao širi srodnički sustav a porodica kao uzi - tzv. nuklearnu porodicu) u stvari isforsiran, pogotovo što su oba zapravo posuđenice iz istog izvora, dobiva na vjerodostojnosti.

loško dinamičko i psihološko individualno, osobno.

G. W. Allport (1961) vidi vrijednosti kao "vjerovanja u skladu s kojima čovjek djeluje..."⁴ dajući im osobito značenje kao svojevrsnom duhovnom motivacijskom faktoru u ljudskom ponašanju. C. Kluckhohn (1962) definira vrijednosti kao "eksplicitno ili implicitno shvaćanje svojstveno pojedincu i karakteristično za grupu, nečeg poželjnog, što utječe na selekciju prikladnih načina, sredstava i ciljeva" što znači da poželjnosti ili vrijednosti nečega ljudi mogu, ali i ne moraju, biti svjesni. Ovako definirane vrednote dobivaju novu dimenziju. "Implicitno" shvaćanje postojanja vrijednosti kao mjerila za vrednovanje mišljenja, verbalnog i neverbalnog izražavanja odnosa prema sebi i okolini, izbora optimalne alternative, ponašanja uopće, pokazuje dubinu i opseg njihove integriranosti u cjelokupni čovjekov mentalni sklop, ponašanje i odnose. Želeći u svojoj definiciji obuhvatiti sve dotada otkrivene aspekte ovog kompleksnog područja D. Pantić (1977) će reći da su vrednote "relativno stabilne, opće i hijerarhijski organizirane karakteristike pojedinca (dispozicije) i grupe (elementi društvene svijesti) formirane međusobnim djelovanjem povijesnih i aktualno - društvenih i individualnih činitelja, koje zbog tako pripisane poželjnosti usmjeravaju ponašanje svojih nosilaca k određenim ciljevima".⁵ Ovim se stavlja imperativ na vrednote kao faktor koji je presudan za ponašanje u svim njegovim aspektima (verbalno, neverbalno, izbor alternativa, procjena situacija...). Iz ove tvrdnje proizlazi i zaključak istog autora da poznavanje vrijednosti omogućava sigurniju prognozu nečijeg ponašanja nego poznavanje stavova. No u ovom se kontekstu postavlja i pitanje sukoba vrednota, posebno u situaciji izbora, odnosno postojanju njihove hijerarhije. U skladu s tim je logično i pitanje M. Jileka (1997) o tome kako dolazi do reorganizacije i rehijerarhizacije sustava vrednota pod određenim uvjetima. (Što izabrati u određenoj situaciji - novac ili status, naprimjer?) U tom kontekstu vrednote imaju važno mjesto u okviru društvene regulacije, pri

stvaranju društvenih normi i njihova prihvatanja. Imajući u vidu sve te dileme vrlo prihvatljivom se čini i definicija B. Čuliga, N. Fanuko i V. Jerbića (1982) po kojoj su vrednote "društveno-historijski uvjetovane, relativno stabilne, specifične tvorevine i konstituente individualne, grupne i/ili društvene svijesti...koje nastaju iz iskustva i/ili se preuzimaju iz kulture na osnovi potrebe za orijentacijom, reguliranjem i prevladavanjem odnosa prema svijetu koji nas okružuje i sebi samima".⁶ Novost koju donosi ova definicija u vidu proširenja polja koje vrednote pokrivaju, još je jedno područje ne manje važno od ostalih a to je čovjekov unutarnji svijet. Zanimljiva su promišljanja upravo o tom unutarnjem svijetu u odnosu na vanjski kao i relativnosti tog određenja (Devereux, 1990). Ono što je za jednu osobu unutarnji svijet za drugu je vanjski jer unutarnji svijet prve, za drugu je okolinsko budući da su one jedna za drugu okolina.

M. Haralambos vrednote vidi kao općenite smjernice za razliku od normi koje osiguravaju specifične upute o ponašanju. Za njega: "Vrijednost jest uvjerenje da je nešto dobro i poželjno. Ona određuje što je važno, dostojno truda i vrijedno zalaganja".⁷

Psiholozi (B. Petz 1992) će vrijednosti definirati kao: "Skup općih uvjerenja i stavova o tome što je ispravno, dobro ili poželjno..." Oni razvrstavaju vrijednosti prema širini njihove prihvaćenosti na individualne i opće, a u "dina-mičkom pogledu" osvjetljaju njihovo značenje u području "čovjekovih potreba, želja i ciljeva" tako da se njihovo značenje očituje i u pogledu prioriteta i hijerarhije. Tako organizirane vrijednosti predstavljaju sustav koji "olakšava pojedinačno snalaženje, odlučivanje i integrirano djelovanje". Osim što tako vrijednosti pomažu čovjeku u njegovu snalaženju na individualnoj i grupnoj razini u sve složenijim socijalnim odnosima i situacijama, one pomažu i u razumijevanju čovjeka na globalnoj razini. U ovom kontekstu se vrednote izjednačuju sa ciljevima pa se i "operacionalno definiraju kao opći i relativno trajni ciljevi kojima pojedinac teži".⁸

⁴ Prema M. Jilek, 1997:18

⁵ Ibid.

⁶ Ibid. str. 20

⁷ M. Haralambos, 1989:20

⁸ B. Petz: *Psihološki rječnik*, Prosvjeta, Zagreb, 1992.

Ovdje nas posebno zanimaju obiteljske vrednote koje S.R. Sauber i suradnici definiraju kao "određene ideje ili spoznaje (*itema*) koji daju značenje životu i objašnjavaju zašto članovi obitelji čine određeni izbor alternativa, usmjerenja ili akcija".⁹ One su, prema istim autorima, "inkluzivni, duboko internalizirani, osobni osjećaji u pogledu ponašanja i očekivanja od života koji se očituju u direktnoj akciji".

Na kraju cjelokupne ove analize moguće je u kompleksnom sustavu vrednota, kao jedne od ključnih odrednica čovjeka i njegova društva u svim ključnim aspektima postojanja i djelovanja, diferencirati niz jednako važnih dimenzija.

I - prva je sam pojam vrednota, njihova semantika i područja koja pokrivaju,

II - druga se odnosi na njihovu manifestaciju /verbalno, ponašajno.../,

III - treća dimenzija je usmjerena na hijerarhizaciju vrijednosti,

IV - četvrta se odnosi na razine vrednota kojih je više:

- individualna /odnosi se na osobnu egzistenciju, ciljeve, autopercepciju, heteropercepciju.../,

- grupna /obitelj, vršnjaci, profesionalne skupine.../,

- socijalna /kulturni, civilizacijski dozezi i politička načela/,

- nacionalna /zajednički identitet, društveni ustroj, politička orijentacija.../,

- općeljudska /humanizam, solidarnost, mir.../.

V - peta je djelatna /ostvarivanje osobnih ili grupnih ciljeva/,

VI - spoznajna /razumijevanje vlastitog ponašanja i djelovanja kao i ponašanja i djelovanja drugih/,

VII - sedma se odnosi na ulogu vrednota u stvaranju društvenih normi, a time i zakona.

Vrednotama su se kod nas bavili antropolozi, među kojima posebno mjesto zauzima V. Erlich još između dvaju svjetskih ratova. Ona se vrednotama bavi i za vrijeme svog boravka u SAD te u istraživanju na uzorku američkih

građana izdvaja devet osnovnih značajki američkog stila života (1. stremljenje za srećom, vjera u vlastitu snagu, vjera u napredak, povjerenje u ljude, sloboda-nezavisnost, jednakost-ekvitarizam, poštovanje prava i zakona, spremnost da se pomogne i dobar život). U novije vrijeme se njima u nas bavi D. Rihtman-Augustin (1988). Među ne osobito brojnim istraživanjima vrednota u nas, posebno je zanimljivo sociološko istraživanje koje je provela skupina autora D. Čengić, N. Fanuko, M. Jilek i A. Lamza (1988/89) na slučajnom uzorku od 5 541 ispitanika, starijih od 10 godina, s područja Hrvatske¹⁰ tada još jedne od republika druge Jugoslavije. Ispitanicima je bilo ponuđeno 39 vrednota za koje su se izjašnjavali na skali od 4 stupnja (uglavnom važno, donekle važno, važno i veoma važno). Nakon što je izračunan red vrednota po postotku preferencije, pokazalo se da je na vrhu opća vrednota definirana kao "da čovječanstvo živi u miru". Zatim slijedi osobna vrednota "da budete častan i pošten čovjek", dok je na trećem mjestu ponovo opća vrednota "da se uvijek i svugdje poštuje dostojanstvo čovjeka". Nadalje se pokazalo da su većini ispitanika važne grupna i socijalna razina vrednota. Faktorskom analizom ovih podataka izdvojeno je sedam latentnih struktura koje obuhvaćaju ukupno 58,5% varijance.¹¹

Prvi faktor, izdvojen ovom analizom, nazvan je "Ideološka vrednota samoupravnog socijalizma" ($\lambda_{md}=4,5$ i obuhvaća 11,5% ukupne varijance). Drugi faktor se odnosi na "ekološko - humanističku orijentaciju", treći "ljudska društvenost", četvrti "orijentacija na pravedno društvo", peti "samoozbiljenje", šesti "vrijednosti postignuća" i sedmi "osobna gospodarska autonomija". Koliko je ispitivanje vrednota "sklizak teren", vidi se i po tome što su se građani Hrvatske u ogromnom postotku odrekli najviše rangiranih vrednota (Ideološke vrednote samoupravnog socijalizma, npr.) ubrzo nakon što je provedeno ovo istraživanje (oko 1,5 godina). Pokazalo se osobito rizičnim davati dugoročne prognoze na osnovi verbaliziranih sudova o vrednotama što se zasnivaju na trenutno vladajućoj ideologiji ili onima koje podliježu kriterijima opće društveno prihvatljivoga - neprihvatljivoga, na in-

⁹ S. R. Sauber et al, 1993.

¹⁰ M. Jilek, 1997:18, 25.

¹¹ Ibid. str. 35.

dividualnoj razini. U tom slučaju tek nakon testiranja verbalno izraženog stava u ponašanju ili donošenju odgovarajućih odluka u stvarnim situacijama, moguće je dati sigurnu i objektivnu procjenu nečijeg vrijednosnog sustava. No, takav socijalni eksperiment nije jednostavno provesti, a da budu zadovoljeni etički i neopodni metodološki kriteriji.

Ovaj primjer potvrđuje da vrednote, nametnute autoritetom, nisu uvijek i stvarno prihvaćene te da njihova vrijednost traje toliko koliko i "modni trend", stanje na "tržištu" ili sila autoriteta. Vrijednosti se ne mogu ni "jednostavno poučavanjem usaditi u čovjeka".¹² Pokazalo se da propisivanje ponašanja za svaku situaciju nije efikasan način širenja i prenošenja vrijednosti. Efikasnijim se pokazalo "poticanje i razvijanje sposobnosti"¹³ za samostalnim rješavanjem situacija pred kojima se čovjek može naći u situacijama što ih nije moguće predvidjeti. Prihvaćajući ovo mišljenje moguće je pretpostaviti jedino da, uz jačanje potencijala za prosuđivanje, valja ponuditi osnovne kriterije, orijentire kao premise za donošenje kvalitetnih zaključaka. To znači da je potrebno naći ravnotežu u korištenju mehanizama za uspostavu i prenošenje vrijednosti pri čemu nikako nije uputno zaboraviti na aktivno uključivanje subjekta, njegovih potreba, profila ličnosti i motivacije.

CILJ

Osnovni je cilj ovog istraživanja ispitati stanje obiteljskih i općih vrednota u Republici Hrvatskoj prije agresije 1991. godine.

Posebni ciljevi su:

a) ispitati stupanj prihvaćenosti najčešće isticanih općih i obiteljskih vrijednosti u našim porodicama na općoj razini,

b) ispitati prihvaćenost apostrofiranih vrijednosti prema regijama te njihov odnos prema prosječnim rangovima vrednota za cjelokupnu Hrvatsku,

c) prema preferenciji vrednota odrediti koliko su naše obitelji suvremene, egalitarno, od-

nosno tradicionalno-patrijarhalno orijentirane.

METODOLOGIJA

Za prikupljanje podataka korišten je polustrukturirani intervju, što je omogućilo slobodno izražavanje svakog respondenta i iskazivanje njegove pune osobnosti te korištenje jednako verbalnih i neverbalnih poruka pri utvrđivanju ispitanikovih stajališta. Intervjue u obiteljima na terenu provodili su trenirani terenski istraživači: apsolvanti socijalnog rada, socijalni radnici i psiholozi.

Tako prikupljeni podaci podvrgnuti su statističkoj obradi kojom se nastojalo utvrditi mjere srednje vrijednosti, postotka, slaganja i razlike.

Uzorak je sačinjen od 523 obitelji, predstavljenih preko roditelja. Izbor obitelji je slučajan, s tim da su poštivani kriteriji poput onoga da je u obitelji bar jedno maloljetno dijete. Ovaj kriterij je postavljen stoga što istraživanje ima akcijski karakter. Njime se željelo utvrditi stanje u društveno i radnoaktivnim obiteljima s djecom, kako bi im se moglo pružiti odgovarajuću pomoć u vrijeme "kasnog samoupravnog socijalizma", opterećenog svim tada vidljivim suprotnostima na ovim našim prostorima.

REZULTATI I RASPRAVA

Kao što je već spomenuto, istraživanjem su obuhvaćene obitelji iz svih regija Hrvatske /Baranja, Banovina, Dalmacija, Istra, Otoci, Slavonija, Zagorje i Zagreb/. U ispitanim obiteljima je ukupno 1119 djece, od toga je 560 ženske i 559 muške. Prosječno otpada po obitelji 2,13 djece što je vrlo niska stopa i u skladu je s depopulacijskim trendom koji je vladao u Hrvatskoj pred rat. Ovo je zorna slika nepovoljnog odnosa broja djece i obitelji, pogotovo kada se zna da su za istraživanje birane obitelji s djecom pa se može vjerovati da bi rezultati u ovom pogledu bili još nepovoljniji da nije poštivan ovaj kriterij.

¹² Š. Š. Čorić, 1998:132

¹³ *Ibid.*

Tablica 1.

Ukupni prosječni rangovi za šest općih vrednota

Vrednote	prosj. rang	St. dev.	n.
Poštenje	1,9112	1,1751	518
Čovječnost	2,7630	1,3921	519
Sloboda	3,1503	1,5819	519
Rad	3,8574	1,4896	519
Jednakost	4,1985	1,2964	519
Ugled	5,1118	1,1720	519

Kako pokazuju dobiveni rezultati, između šest ponuđenih općih vrednota poštenje je na prvome mjestu, što ukazuje na još uvijek vrlo jasnu prisutnost tradicionalnog vrijednosnog sustava u našim sredinama, zasnovanog na tradicionalnom moralu. Razlike su nađene kod pojedinih regija. Za Istru, Slavoniju i Zagreb nađena je nominalna razlika od prosjeka za Hrvatsku u pogledu ove vrednote u smislu tendencije prema drugom mjestu, ali jedino za Istru ona zaista i zauzima drugo mjesto. Za Istru je na prvome mjestu sloboda. Razlog takvom izboru treba, vjerojatno, tražiti u povijesti ovog našeg poluotoka čiji su stanovnici još više nego u ostalim regijama Hrvatske iskusili vrijednost slobode. U Zagorju je najvišeg ranga poštenje. Analiza varijance pokazuje da se Zagorje u pogledu ove vrednote značajno razlikuje od Slavonije, Istre i Zagreba koji pokazuju otklon u većoj mjeri od ostalih regija u preferenciji ove tradicionalne vrednote ($P=0,001$).

Čovječnost je visoko rangirana u Istri, Zagorju i Slavoniji, a najniže u Baranji, Banovini i na otocima. Značajna razlika je ipak nađena jedino između Istre i Baranje ($P=0,001$). Za Baranju i Banovinu sloboda ima viši rang od čovječnosti, dok je za otoke ta razlika tek nominalna. Razlog ovakvoj raspodjeli teško je naći, osim ako se u pomoć opet ne pozove povijest Baranje koja je mijenjala gospodare gotovo poput Istre, a Banovina je bila na braniku Europe od Turaka pa je u toj regiji ova vrednota tradicionalno isticana kao bitna.

Sloboda zauzima čvrsto treće mjesto s tim da je najviše rangirana u Istri. Nominalno se kod ove vrednote izdvaja Zagreb, dajući joj iza Istre nominalno najviši rang. Analiza varijance pokazuje značajnu razliku u preferenciji ove vrednote između Istre i Dalmacije, Otoka, Slavonije i Zagorja te Zagreba i Zagorja ($P=0,0001$). Za Istru

je ovaj izbor već objašnjen povijesnim razlozima a za Zagreb je moguće reći da on reprezentira cjelokupnu Hrvatsku, jer je posljednjih pedeset godina naseljavan iz svih regija. Osim toga, treba imati na umu položaj Zagreba u drugoj Jugoslaviji, njegovu zapostavljenost i eksploatiranost tog najvećeg industrijskog centra u državi koji je financirao nerazvijene krajeve, a sam je zapuštan, oronulih fasada i osiromašenih stanovnika.

Rad kao vrednota slijedi slobodu, a osobito je visoko rangiran na Banovini u Slavoniji i Zagrebu. No razlike su tek nominalne pa nemaju neko osobito značenje.

Jednakost je tek nešto nižeg ranga od rada. Razlika je daleko manja od jedne standardne devijacije i više je izraz nominalnih nego suštinskih razlika. Naglašeno visok rang daju jednakosti ispitanici iz Baranje i s otoka. To što i Baranja podsjeća na otok s dvije strane odvojen rijekama, a s treće granicom prema Mađarskoj, možda i nije samo zanemariva vizualna asocijacija. Na izoliranom, relativno uskom području, jače dolaze do izražaja razlike pa i više mogu iritirati tako da tendencija za jednakšću biva naglašenijom nego drugdje.

Ugled kao najviše tradicionalistička vrednota u kontekstu ponuđenih nalazi se na posljednjem mjestu što govori o promjenama koje su se dogodile u vrijednosnim sustavima u nas.

Tablica 2.

Ukupni prosječni rangovi obiteljskih vrednota

Vrednote	prosj. rang	St. dev.	n.
Dijete	1,8240	1,1869	517
Obitelj	2,0097	1,1869	517
Brak	3,4043	1,2518	517
Roditelji	3,9710	1,2188	517
Partner	4,5571	1,4558	517
Drugi	6,1199	0,9770	517
Zemlja	6,1219	1,1200	517

Podaci iz tablice pokazuju prosječne rangove vrednota, koje su u ovom istraživanju ponudene kao obiteljske. Vidljivo je da su prve dvije rangirane vrlo slično, što je i razumljivo s obzirom na susretanje tradicionalnih i suvremenih vrijednosti u nas. Mogli bismo ipak reći

da su u ovom slučaju suvremene malo prevagnule pa se dijete našlo ispred obitelji, individualno je prevagnulo u kompeticiji s kolektivnim. Slijedi brak na "sigurnom" trećem mjestu, roditelji na četvrtom, a tek onda partner, na petome. Ovdje bismo mogli govoriti o tome da je tradicionalno prevladalo suvremeno. Bez obzira na slobodan izbor partnera, njega se pretežno stavlja iza braka i obitelji. No nije jednostavno odgonetnuti što to zapravo znači. Je li time što je brak stavljen na treće mjesto i partneru osiguran visok rejting, a kod njega samoga kako, s obzirom na relativno visoku egalitarnost odnosa, nije potrebna velika međusobna briga, pa mu nije ni dano visoko mjesto pri rangiranju ili ovakva raspodjela rangova znači jasnu dihotomiju važnosti braka kao institucije i važnosti partnera, čije je značenje umnogome opalo tijekom trajanja braka.

Zadnje dvije vrednote (drug i zemlja), uvrštene u ovu skupinu, trebale su pokazati koliko su obiteljske vrednote važne za ispitanike u odnosu na ostale. Dobiveni rangovi pokazali su očitu diferencijaciju ovih dviju "stranih" vrijednosti u odnosu na one koje su usko obiteljske. Ovdje je individualizam suvremenog vrijednosnog sustava vrlo tijesno, ali ipak ispred kolektivne vrednote, kako god ona bila shvaćena, kao vlasništvo od kojega se živi eksploatirajući ga ili države, tada još postojeće II. Jugoslavije.

Promatramo li preferenciju ovih vrijednosti kroz regionalnu raspodjelu, vidjet ćemo da dijete ne zauzima svuda prvi rang. Najveći disparitet u preferenciji ove vrednote je između Banovine i Istre pa analiza varijance ovdje pokazuje statistički značajnu razliku ($P=0,0016$). U Istri i Zagorju se na prvome mjestu bira obitelj. Analiza varijance pokazuje značajnu razliku ($P=0,0001$) u preferenciji obitelji između Istre i Slavonije, i Banovine gdje ova vrednota ima manje značenje nego u Istri, te između Zagorja, Zagreba, Dalmacije i Slavonije u odnosu na Banovinu u kojoj obitelj ima najmanje značenje.

U Dalmaciji roditelj i partner zauzimaju isti rang, što pokazuje nešto viši rejting partnera u ovoj regiji. Značajnost razlike u vrednovanju roditelja kao obiteljske vrednote ($P=0,002$) nađena je između Zagreba, gdje ima najviši, te Dalmacije, Istre i Zagorja gdje je najniži.

Želeći dublje upoznati obitelj, njena pravila ponašanja i vrijednosne orijentacije, ispitanicima su postavljena i pitanja poput onih - čija je riječ najvažnija u obitelji, čime se treba rukovoditi u postupcima i što je najvažnije za opstanak obitelji. U svezi s tim dobivene su slijedeće distribucije odgovora.

Tablica 3.

Ukupni prosječni rangovi vrijednosnih stavova članova obitelji

Najvažnije je	n	%
Dogovor	359	68,6
Zna se što je red	119	22,8
Što kaže otac	25	4,8
Što kaže majka	11	2,1
Kako djeca žele	6	1,1
Bez odgovora	3	0,6
Svega	523	100,0

I iz rezultata, prikazanih ovom tablicom, moguće je vidjeti kako suvremene vrijednosti pomalo prevladavaju u našim sredinama kao i to da se neke tradicionalne i dalje zadržavaju. To što prevladava odgovor kako je u obitelji potrebno postići konsenzus u donošenju odluka, potvrđuje relativno visok stupanj egalitarnosti u našim obiteljima. No izbor odgovora, kao što je onaj da se "zna što je red", da treba preferirati očev ili majčin sud, govori o tome da još uvijek u dijelu naših obitelji prevladava tradicionalna raspodjela moći među njezinim članovima.

Tablica 4.

Preferencija kriterija za postupke u obiteljima

Kriterij	n	%
Dogovor članova	244	46,7
Dobrobit obitelji	233	44,6
Dobrobit djece	24	4,6
Stav muškarca	18	3,3
Kako drugi rade	2	0,4
Bez odgovora	2	0,4
Svega	523	100,0

Prema kriterijima pri donošenju odluka važnih za obitelj, moglo bi se zaključiti da u

vrlo malom broju porodica još potpuno otvoreno prevladavaju tradicionalistički kriteriji. No, uzmemo li u obzir neke druge pokazatelje pa i to da je dobrobit obitelji daleko ispred dobrobiti djece, naprimjer, bit će puno jasnija slika o hijerarhiji vrijednosti koje prihvaćaju naše obitelji te da još uvijek važnije mjesto ima obitelj kao cjelina od interesa pojedinca, pa makar to bilo i dijete.

O vrijednosnom sustavu obitelji moguće je zaključiti i prema tome što je najvažnije za održanje ravnoteže obiteljskog sustava, o čemu nam zorno govori sljedeća tablica.

Tablica 5.

Raspodjela vrijednosti odgovornih za održanje obitelji

Za obitelj je najvažnije	n	%
Da je složna	232	44,4
Da u njoj vlada ljubav	137	26,1
Materijalna dobra	75	14,3
Poštivanje pravila	62	11,9
Pokornost glavi obitelji	14	2,7
Bez odgovora	3	0,6
Svega	523	100,0

Rezultati iz ove tablice pokazuju koliko je egalitarnost postala važna za održanje obitelji kao i ljubav koja je i osnova stvaranja porodice. Materijalna dobra značajno zaostaju za prvim dvijema kategorijama i to, posebno u vrijeme tranzicije i poslijeratnoj oskudici djeluje optimistično. Poštivanje pravila je na četvrtom mjestu, ali s obzirom na osvješćivanje spoznaje da i obiteljski život, bez obzira na emocije i zadovoljavanje potreba, zahtijeva od svojih članova pridržavanje određenih pravila, žele li osigurati svim članovima zadovoljavajuće uvjete života. Klasični patrijarhalni stav nađen je u tako malom postotku porodica da je gotovo zanemariv, uzmemo li verbalno izraženi stav ispitanika kao konačan.

Analiza rangova vrijednosti po regijama pokazala je podudaranje s gore izloženim prosječnim rangiranjem, osim za ljubav i slogu kod ispitanika s otoka gdje ljubav i sloga zamjenjuju mjesta na rang listi, ali razlika nije na razini statističke značajnosti.

Provjerena je i pretpostavka da će biti moguće dobiti potpuniju sliku vrednota u obiteljima, ispitamo li kako se definiraju ključne obiteljske uloge s obzirom na njihovu važnost za održavanje strukture i kvalitetu odnosa u obiteljskom sustavu. Prva od ispitivanih uloga je uloga majke.

Tablica 6.

Preferencija osobina presudnih za ulogu "dobre majke"

Osobine dobre majke	n	%
Osjećajna i nježna	238	45,5
Štedljiva i brižna	93	17,8
Spretna i pametna	81	15,5
Vrijedna i brza	47	9,0
Skromna i poslušna	43	8,2
Vesela i zabavna	17	3,2
Bez odgovora	4	0,8
Svega	523	100,0

Inspekcijom gornje tablice dobiva se jasan uvid u preferirane osobine. Ponovno su emocije preferirane u daleko većoj mjeri nego one bliže materijalnoj sferi, kao što su štedljivost, radinost, brzina u poslu, a pogotovo skromnost i poslušnost kao jasan izraz patrijarhalnosti. Nisko su rangirane i osobine koje se odnose na potencijale potrebne za unošenje vedre i opuštajuće atmosfere u obitelj što, vjerojatno, govori o vremenu u kojemu je istraživanje provedeno. Materijalna oskudica i prevelika angažiranost roditelja izvan obitelji onemogućava stvaranje ozračja povoljnijeg za zdrav i sretan život i razvoj djece. Analiza rangova ovih vrijednosti prema regijama pokazuje tek jedan izuzetak kod usporedbe vrednota "vrijedna i brza" i "vesela i zabavna". U svim regijama podudaraju se procjene s izloženim prosječnim rangovima, osim što je u Banovini vesela i zabavna majka, ona koja će psihološki više doprinositi obiteljskoj atmosferi i zadovoljavanju psiholoških potreba, pretpostavljena vrijednoj i brzom, dakle onoj koja će zadovoljavati prvenstveno biološke potrebe.

Uloga oca nije bitna za održanje strukture i kvalitete odnosa samo u patrijarhalnoj porodici. Njegova uloga je u pogledu uspostave i održavanja kvalitetnih odnosa u egalitarnoj obitelji vjerojatno još važnija. Kako je videna uloga oca u našoj obitelji, pokazuje sljedeća tablica.

Tablica 7.

Preferencija osobina presudnih za ulogu "dobrog oca"

Osobine dobrog oca	n	%
Osjećajan i nježan	164	31,4
Spretan i pametan	141	27,0
Štedljiv i brižan	90	17,2
Vrijedan i brz	74	14,1
Veseo i zabavan	30	5,7
Skroman i poslušan	16	3,1
Bez odgovora	8	1,5
Svega	523	100,0

Kao što pokazuju podaci iz tablice broj 6, od dobrog oca - osim što se očekuje da bude osjećajan i nježan, traži se u gotovo istoj mjeri i da bude spretan i pametan. To što se od oca očekuje da prvenstveno bude osjećajan i nježan, pokazuje koliko je percepcija oca, globalno gledano, odmaknuta od tradicionalnog modela vrhovnog autoriteta i isključivog hranitelja obitelji. Nadalje slijede osobine koje su isto tako važne za ulogu oca kao tradicionalnog pribavljača sredstava za život obitelji. Kako se najčešće očekuje osjećajnost i nježnost od suvremenog oca, moguće je postaviti tezu da je kod nas već prije velikosrpske agresije na Hrvatsku bila u tijeku promjena uloga majke i oca u roditeljsku u dobrom dijelu ispitivanih obitelji. Na to ukazuje i izbor osobina "skroman i poslušan" i za oca, mada u manjoj mjeri nego za majku (43 ž: 16 m), ali je ipak prisutan i to u postotku koji se ne može zanemariti. Po nekim osobinama, kao što je "štedljiv i brižan", oba su spola gotovo u potpunosti izjednačena. Promotrimo li preferenciju ovih vrijednosti prema regijama, vidjet ćemo da postoje određena odstupanja koja su više nominalna, ali su ipak značajna. To je moguće registrirati kod usporedbe rangova vrednota "osjećajan i nježan" kao vrlo suvremene vrijednosti, važne za ulogu oca-roditelja u odnosu na "spretan i pametan" kao tradicionalnu karakteristiku oca-pribavljača sredstava za život. Viši rang tradicionalna vrednota postigla je u Dalmaciji, Istri i u Zagorju. Ovo je moguće objasniti time što su to regije u kojima je preživljavanje umijeće za koje su potrebne zaista velike sposobnosti, jer su uvjeti privređivanja u njima tradicionalno teži nego u nekim drugim.

Zanimljivo je vidjeti i kako se doživljava dobro dijete o čemu govore podaci iz sljedeće tablice.

Tablica 8.

Preferencija osobina "dobre djece"

Osobine dobrog djeteta	n	%
Samostalno	185	35,4
Sluša bez pogovora	118	22,6
Snalažljivo	105	20,1
Uspješno	75	14,3
Ambiciozno	35	6,7
Dominirajuće	1	0,2
Bez odgovora	4	0,8
Svega	523	100,0

Rezultati iz ove tablice zorno prikazuju stanje naših obitelji prije rata. U najvećem broju prevladava suvremen pogled na ulogu djeteta i poželjne osobine. No, još uvijek 22,6 % roditelja očekuje da djeca slušaju i izvršavaju njihove naloge bez pogovora. Ipak, mora se priznati da je tradicionalni sustav vrijednosti češće iznimka nego pravilo kada su u fokusu promatranja djeca.

Uspoređujući ove prosječne rangove s rangovima koje su pojedine vrijednosti dobile u pojedinim regijama, pokazalo se da slušanje bez pogovora ima viši rang u samo dvije regije od samostalnosti i to na otocima i u Zagrebu. Za otoke, kao izolirane sredine, to je moguće objasniti zadržavanjem patrijarhalnog sustava vrijednosti, ali za Zagreb je to teško objasniti. Jedino moguće objašnjenje može se naći u tome što je Zagreb mjesto migracija iz čitave Hrvatske, najčešće iz najmanje razvijenih krajeva, ali i susjedne BiH pa se to odrazilo i na ovom vrijednosnom polju.

Kako se doživljava vrijednosti s obzirom na obitelj u cjelini, pokazuje sljedeća tablica.

Tablica 9.

Preferencija vrijednosti koje karakteriziraju "dobru obitelj"

Osobine dobre obitelji	n	%
Sloga	336	64,2
Međusobna briga i osjećaji	101	19,3
Okrenutost sebi	62	11,9
Ugled	6	1,1
Bogatstvo	6	1,1
Bez odgovora	12	2,3
Svega	523	100,0

Sveukupno rangirajući ponudene obiteljske vrednote ispitanici su pokazali da u velikoj mjeri doživljavaju obitelj kao mjesto susretanja bliskih osoba, mjesto na kojemu one ne žive jedne pored drugih, nego jedne s drugima. Da bi se tako moglo živjeti zajedno, sloga, međusobna briga i emocionalna povezanost te okrenutost obitelji a ne okolini, vrijednosti su koje moraju biti poštovane i njegovane. Ugled tako postaje posve periferan što opet ukazuje na nestanak tradicionalnog gledanja na obiteljske vrijednosti. U ovom kontekstu jednaki stupanj preferencije dobila su i materijalna dobra. Koliko je ovakav odnos prema kategorijama, koje se najčešće ilustriraju sintagmom "imati ili biti" ovdje jasno izražen, nije potrebno ni komentirati, kao ni računati značajnost razlike.

No što je dovelo do takvog stava - indoktrinacija višim vrednotama, koje su isticane u socijalističkom promidžbenom djelovanju kako bi puk lakše prihvaćao opće siromaštvo, ili rezignacija jer za najveći dio populacije nije bilo moguće značajnije popraviti materijalni status, teško je reći, ali je rezultat ukupno gledajući iz perspektive vrijednosnih stavova, pozitivan.

Analiza raspodjele ovih vrednota prema regijama pokazuje da nema značajnijih odstupanja u hijerarhiji ispitivanih vrijednosti u odnosu na prosječne rangove.

ZAKLJUČAK

Iz dobivenih rezultata moguće je zaključiti da:

a) Između šest ponudjenih općih vrednota poštenje je na prvome mjestu, što ukazuje na

još uvijek vrlo jasnu prisutnost tradicionalnog vrijednosnog sustava u našim obiteljima.

b) Nadene su razlike među regijama u pogledu preferencije općih vrijednosti. Za Slavoniju i Zagreb nadena je nominalna razlika od prosjeka. Za istarske obitelji poštenje zauzima drugo mjesto, a na prvom je mjestu sloboda.

c) Prema dobivenim podacima na vrhu skale obiteljskih vrednota je dijete, a tek onda obitelj u cjelini, što upućuje na zaključak da slabi tradicionalni vrijednosni sustav te da sve više prevladava suvremeni egalitarni.

d) Dobiveni rangovi pokazali su očitu diferencijaciju dviju vrijednosti koje nisu najuže vezane za obitelj (drug i zemlja) u odnosu na one koje su usko obiteljske. Kod ove dvije vrednote je individualizam suvremenog vrijednosnog sustava (drug) vrlo tijesno, ali ipak ispred kolektivne vrijednosti (zemlja).

e) Preferencija obiteljskih vrijednosti, promatrana kroz regionalnu raspodjelu, pokazuje da dijete ne zauzima svuda prvi rang. Najveći disparitet u preferenciji ove vrednote je između Banovine i Istre gdje analiza varijance pokazuje statistički značajnu razliku ($P = 0,0016$). U Istri i Zagorju je na prvome mjestu birana obitelj. Najveći disparitet u pogledu izbora obitelji je između Istre i Baranje te Banovine u kojima ova vrednota ima manje značenje.

f) Analiza ostalih podataka pokazuje da se u našim obiteljskim vrijednosnim sustavima susreću tradicionalno i moderno, patrijarhalno i egalitarno s tim da u većoj mjeri ipak prevladavaju egalitarne, suvremene tendencije u percepciji pojedinih obiteljskih uloga (majka, otac, dijete) kao i jedinstvenog obiteljskog sustava.

LITERATURA

- Allport, G. W., Vernon, P. E., Lindzey, G. (1960) *A Study of Values*, Houghton Mifflin, Boston
- Čengić, D., Fanuko, N. Jerbić, V. (1982) *Vrijednosti i vrijednosne orijentacije mladih*, CDD, SSOH, Zagreb
- Čorić, Š. Š. (1998) *Psihologija religioznosti*, Naklada Slap, Jastrebarsko
- Erlich, V. (1971) *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Liber, Zagreb
- Haralambos, M., Heald, R. (1989) *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb

- Jilek, M. (1997) *Problemi empirijskih istraživanja stila života*, Doktorski rad, Zagreb
- Petz, B. (1992) *Psihologijski rječnik*, Prosvjeta, Zagreb
- Rihtman-Auguštin, D. (1988) *Etnologija naše svakodnevice*, Školska knjiga, Zagreb
- Sauber, S. R. at al. (1993) *The Dictionary of Family Psychology and Family Therapy*, Sage Publications, USA
- Zvonarević, M. (1976) *Socijalna psihologija*, Školska knjiga, Zagreb

Summary

VALUES IN THE CONTEXT OF THE FAMILY SYSTEM

Josip Janković

This paper deals with the research of the values within the family system. The purpose of a survey of 520 families in the regions of the pre-war Croatia was to get an insight into the preference regarding the general and family values. The results have shown that a Croatian family is, generally speaking, half-way between a traditional patriarchal and a modern, egalitarian value orientation. There are differences among the regions, so that some values rank differently in different regions, depending on geographical, historical, migrational and the resulting cultural particularities. However, a general tendency towards a modern, egalitarian organisation of values is obvious.